

Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2002

Ben Koks, Erik Visser, Luuk Draaijer en Cor Dijkstra

Sedert 1990 heeft het grauwe kiekkenwerk een vaste plek in de Nederlandse natuurbescherming. Duizenden uren zijn besteed aan veldwerk in de drie kerngebieden. Inmiddels hebben aardig wat mensen met eigen ogen gezien hoe onze Rode Lijst-soort het doet in de akkers van Flevoland en Groningen en in de uitgestrekte riet- en ruigtevelden van het Lauwersmeer. Het lobbywerk heeft enig succes opgeleverd, maar onverhuld blijft dat het open cultuurlandschap - in geheel NW-Europa het belangrijkste broedhabitat van de soort - in rap tempo aan kwaliteit heeft ingeboet. Vechten tegen de bierkaai derhalve? En waarom zouden we doorgaan met ons beschermingswerk? Het antwoord is natuurlijk dat wij geloven dat er in het uitgestrekte boerenland veel natuurwinst is te boeken. Het is duidelijk dat de Grauwe Kiekendief het zonder nestbescherming in het akkerland niet redt (Koks *et al.* 2001, Koks & Visser 2002). Een kwestie van beschaving dus om alles op alles te zetten de vogels van het open akkerland te behouden.

Het is aardig dat er zo nu en dan een seizoen tussen zit waarover leuke anekdotes zijn te melden. Dat geeft de burger moed en is tevens een stimulans om uit te kijken naar het volgende seizoen. Naast het gangbare overzicht daarom ook plaats voor ons vangwerk van broedvogels, het eerste serieuze onderzoeksjaar in de Duitse akkers en andere wetenswaardigheden.

Methode en verantwoording

Het vinden van broedparen kwam tot stand door intensief veldwerk in de drie kerngebieden. Het enige broedpaar dat bijna aan onze aandacht ontsnapte zat nota bene in Westerwolde, en werd gevonden door boswachter Nico de Vries en Bertus Arends. De overige paren werden binnen het reguliere veldwerk boven tafel gekregen.

Het jaar 2002 was de start van systematisch veldwerk in de aangrenzende Duitse Dollardpolders. Het gebied heeft een oppervlakte van c. 4500 ha en heeft dezelfde karakteristieke openheid als het Oldambt in Groningen. Er zijn echter ook verschillen. Zo is de variatie in gewaskeuze groter. Weliswaar minder hakvruchten (suikerbiet, aardappel), maar meer zomergranen, koolzaad, peulvruchten en mariadistel (van Klinken *et al.* 1993). Eén van de redenen om ons werkgebied naar de Duitse akkers uit te breiden, is de wetenschap dat er in 2001 twee nesten in een luzerneveld mislukten doordat nestbescherming ontbrak. In 1998 werden voor het eerst contracten door de Drogerij BV Oldambt afgesloten met Duitse akkerbouwers om luzerne te verbouwen. In 2002 werd een oppervlakte van 300 ha luzerne in de

Duitse polders geteeld (tegenover 1100 ha in Oldambt; mededeling Eiko Jan Duursema). Het spreekt voor zich dat vogels - en Grauwe Kiekendieven in het bijzonder - zich niets van landsgrenzen aantrekken en daarom stond uitbreiding van ons onderzoeksgebied naar Duitsland al jaren op ons verlanglijstje.

Het prooionderzoek bereikte in 2002 - mede door toedoen van studente Loes van den Bremer - een nieuw hoogtepunt (Foto 1), vooral omdat bij een aantal paren de bezoekfrequentie aanzienlijk kon worden verhoogd. Dat komt de zeggingskracht van het materiaal zeker ten goede. In het voorbije jaar zijn ook voor het eerst meer dan 1000 prooien verzameld.

Door een zware hersenschudding van BK in de laatste maand van het veldseizoen hebben we de elfde muizencensus laten schieten. Het monitoren van broedvogels in het Akkervogelmeetnet ging echter onverminderd door, zodat we het aanbod van potentiële vogelprooien redelijk kunnen schatten.

Extra veldwerk vond plaats in de provincie Flevoland (broedvogelmeetnet in opdracht van de provincie, uitgevoerd door SOVON), in dertien steekproefplots met "faunaranden" in de Groninger akkers (Oosterhuis 2002) en naar het reproductiesucces van veldleeuweriken *Alauda arvensis* in het Oldambt en de veenkoloniën (Oosterhuis *et al.* 2002). Voorts waren twee SOVON-medewerkers actief in het Lauwersmeergebied (de Boer & Kleefstra 2002), zodat ook in dit moeilijk te inventariseren gebied samen met de Rijksuniversiteit Groningen (CD) een betrouwbaar beeld van het wel en wee van de broedvogels van dit SBB-terrein kon worden verkregen.

Foto 1. Adult vrouwtje Grauwe Kiekendief verlaat haar nest bij het naderen van Loes van den Bremer; nestcontroles zijn noodzakelijk om basale kennis te verzamelen (Hans Hut). *Adult female Montagu's Harrier leaves the nest seconds before it is being checked.*

Resultaten

De inmiddels kenmerkende verspreiding in Nederland bleef ongewijzigd (Figuur 1). Buiten Groningen, Zuidelijk Flevoland en het Friese deel van het Lauwersmeer werden in 2002 geen broedparen of territoria vastgesteld. Landelijk bleef de teller op 36 paar staan (Figuur 2). Het muizenaanbod in het eerste deel van het broedseizoen was vermoedelijk slecht; in het tweede deel van het seizoen - als de Grauwe Kieken jongen hebben - leek de woelmuizenstand enigszins aan te trekken.

Figuur 1. Kwantitatieve verspreiding van de Grauwe Kiekendief in Nederland in 2002. *Quantitative distribution of the Montagu's Harrier in The Netherlands in 2002.*

Lauwersmeer (Friesland)

Net als in de voorafgaande jaren is dit natuurgebied het enige in Nederland waar de drie soorten kiekendieven als broedvogel hetzelfde gebied delen, een in NW-Europa zeldzame combinatie (de Boer & Kleefstra 2002).

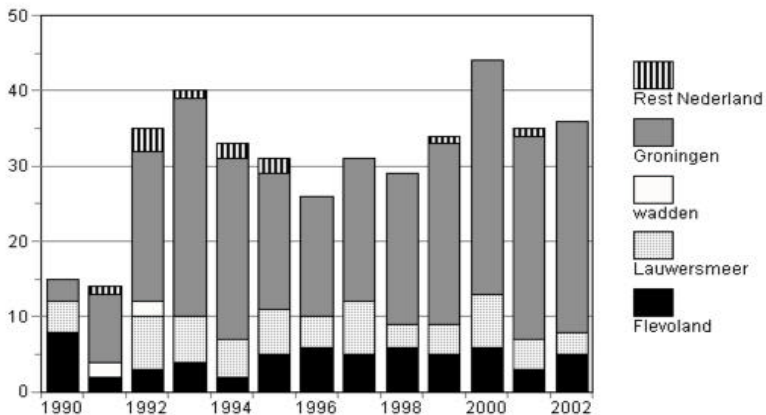
In 2002 werden er slechts drie paar Grauwe Kiekendieven vastgesteld; geen vetpot dus maar ook niet opvallend weinig. Het reproductiesucces van deze paren kwam uit op resp. 1, 1 en 3 uitgevlogen jongen. Voor het eerst werden in het gebied ook kleurringen aangelegd. Opvallend waren de beide in het Lauwersmeer geringde vogels die resp. in de Eemshaven en het Oldambt werden terug gevangen (zie "Ringonderzoek").

Bovendien werden op resp. 9 mei (vrouwje) en 1 juni (mannelijke) nog solitaire exemplaren waargenomen in het noordoostelijke deel van de Marnerwaard. In de wolk van waarnemingen in en rond het Lauwersmeergebied zijn dit boeiende meldingen, omdat het wijfje een kraai wegjoeg en ruim drie weken later een mannetje op exact dezelfde plaats slapend op een betonpaal werd aangetroffen. De Marnerwaard is in gebruik als militair oefenterrein en kent een extensief maaibeheer.

Roofvogels weten dit gebied als foerageergebied te waarderen. Dat geldt ook voor de Grauwe Kiek; broedvogels van de Blikplaat (4.5-7.5 km), Zoutkamperplaat (3-7 km) leggen de afstand tot de noordelijke punt Marnerwaard moeiteloos af. De dichtheid van de veldleeuwerik behoort er tot de hoogste van Noord-Nederland en (veld)muisen zijn voor roofvogels in het wuivende, maar ijle gras goed te vinden. Wij denken dat de Lauwersmeerpopulatie nauwelijks kan bestaan zonder de aanwezigheid van de kunstmatige steppe Marnerwaard op een steenworp afstand van de broedplaatsen.

Groningen

In de provincie Groningen zijn in 2002 28 broedparen vastgesteld; 24 daarvan zaten in de zware kleigebieden van het Oldambt, de rest in het Eemshavengebied (2), de veenkoloniën bij Nieuwe Pekela (1), en opvallend genoeg ook bij Westerwolde (1). De gemiddelde legselgrootte bedroeg 3.6 eieren per legsel. Het broedsucces van deze paren was met gemiddeld 2.25 jong per succesvol paar goed te noemen. Deels is dit te danken aan het relatief goede weer in de jongenperiode (weinig verlies door legerend gewas) maar ook omdat de oudervogels wisten te profiteren van een verbeterd voedselaanbod in de tweede helft van het broedseizoen.

Figuur 2. Aantalsverloop van de Grauwe Kiekendief in Nederland in 1990-2002. *Trend of the Montagu's Harrier in The Netherlands in 1990-2002.*

Wederom kwamen er vogels in het Eemshaventerrein tot broeden. Het succesvolle paar kwam binnen het hekwerk van de oude patatfabriek tot broeden. Het nest lag in een vegetatie van gedegenereerd riet, brandnetel en harig wilgenroosje. Feitelijk een identieke broedplaats als in het Lauwersmeergebied. Het broedpaar zat ogenschijnlijk op een uitstekende plek. Op 21 juni werd besloten om samen met Hillbrand Schoonveld, Harrie Blijleven en Loes van den Bremer een poging te doen

het nest te lokaliseren. Na ruim een uur liet het mannetje zich al met een prooi zien. Ogenscheinlijk dus een makkelijke klus om het nest te vinden, maar het vrouwtje was in geen velden of wegen te zien. Dat het vrouwtje na de komst van een mannetje niet direct omhoog komt, kan duiden op uitkomende eieren. Dus wachten op een nieuwe prooiaanbreng door het mannetje... Na ruim twee uur kwam het mannetje met een prooi en ook nu liet het vrouwtje verstek gaan. Gezien het gedrag van het mannetje dachten we te weten waar het nest lag. We besloten het "koud" te gaan zoeken. Met een bamboestok (zie Bijlsma 1997 voor methode) om de vegetatie te sparen werd de nestplek gevonden. In plaats van een wegvliegend vrouwtje werd BK aangestaard door een stel priemende gele ogen; ze zat gevangen in de ruigtevegetatie die vanwege een extreme regenbui eerder die nacht over het nest was komen te liggen. Na het vrouwtje te hebben ontzet, bleek dat ze een drietal pasgeboren jongen droog hield. Haar moederinstinct was haar bijna fataal geworden.

Na de vogel te hebben gedroogd (Foto 2) en op de nabijgelegen slaperdijk te hebben gezet, vloog ze na twee uur op om van het mannetje de prooi over te pakken. Deze vogel was overigens al geringd (zie "Ringonderzoek"). Op 5 juli werd het nest bezocht om de jongen te ringen. In het nest lagen twee dode jongen (net dood, resp. 17 en 15 dagen oud) en een springlevend jong (19 dagen oud). Het enig overgebleven jong (geel Z1) werd in het vroege najaar in het Limburgse Heer - tijdens een korte onderbreking van de najaarstrek - door vogelaars opgemerkt en fotografisch vastgelegd (zie "Ringonderzoek").

Foto 2. Verregend adult vrouwtje Grauwe Kiekendief, dat op het nest gevangen zat onder gelegerde vegetatie na een zware regenbui, Eemshaven, 21 juni 2002 (Erik Visser). *Bedraggled adult female Montagu's Harrier, taken from her nest where she was "captured" by flattened vegetation after a downpour, northern Groningen, 21 June 2002.*

Een tweede opmerkelijk, maar mislukt, broedgeval vond plaats in een tarweveld net buiten het Eemshaventerrein. Het wijfje had haar poot gebroken (het nest lag vlakbij een drukke weg), wat vermoedelijk niet heeft bijgedragen tot het succes van het nest. Het laatst overgebleven jong is trouwens op een ongebruikelijke wijze aan zijn einde gekomen; het lag naast het nest met de kop verstrikt in het nestmateriaal. Geen fortuinlijk paar. Het wijfje bleef de dagen na het mislukken van haar eigen nest rondhangen bij het succesvolle nest in de Eemshaven.

Een uitzonderlijk geval werd in het noordelijke deel van Westerwolde gevonden: het eerste zekere en succesvolle broedgeval in dit relatief besloten gebied, en wel in een bosaanplant. Nico de Vries belde ons op 17 juli met de mededeling dat er twee jongen uit een ondiepe, droge greppel aan de rand van een paardenweitje, bosaanplant (grove den, lariks), een maïsveld en een gemaaid hooiland waren opgevlogen. Niet echt een gangbaar broedbiotoop voor een Grauwe Kiekendief. Dezelfde dag besloten BK en EV de nestplaats op te sporen en naar prooiresten te zoeken. Na enige prooi-overgaven bleek dat de beide jongen in de rand van het bosperceel zaten. Bij nadering vloog één jong op dat vervolgens in het bosperceel verdween. Het tweede jong rende als een kip het bosperceel in. Toen wij er achteraan kropen, konden we hem makkelijk pakken. Dit gold ook voor het eerder weggevlogen jong dat in een open plekje tussen de bomen was geland. Dit jong werd eveneens met enig fortuin gepakt en zo konden we twee reeds vliegvlugge jongen van (kleur)ringen voorzien. Het bosperceel was in het middendeel redelijk open; hier veel grassen en een enorme hoeveelheid boerenwormkruid. Een groot verschil met de bosaanplantingen in Flevoland, waar in het verleden ook broedgevallen van Grauwe Kiekendieven werden vastgesteld, is dat het in Westerwolde naaldbomen betrof, terwijl de houtakkers in Flevoland met loofbos zijn beplant.

In 2002 werd één mogelijk geval van bigamie vastgesteld. We hadden de hulp van een kleurring nodig om helder te krijgen dat het hier om veelwijverij ging. Op 11 juni werd vlakbij Bellingwolde een adult mannetje gevangen en van een kleurring voorzien. Een dag later werd dit mannetje op 4.6 km afstand - vlakbij Klein Ulsda - bij een andere nestplek door Erik Visser afgelezen. Na het aflezen vloog de man linea recta richting Bellingwolde. Op 1 juli werd de ring op dezelfde plaats door Peter de Boer afgelezen. De gedachte dat dit mannetje min of meer toevallig bij het broedende vrouwtje aanwezig was, werd gelogenstraft door vervolgwarnemingen. Het mannetje werd meerdere malen afgelezen op de vangplek. Was hier sprake van een echte bigamist of was geel ZO daar vanwege een kans op een buitenechtelijk avontuurtje? Tijdens het onderzoek van de Vrije Universiteit in Flevoland werd in de jaren zeventig overigens bigamie bewezen waarbij het mannetje op een afstand van 9 km twee vrouwtjes onderhield (Jaap Mulder).

In 2002 broedde maar liefst 90% van de paren in de omgeving van een perceel meerjarige braak en/of "faunaranden". Waarom moeilijk als het makkelijk kan, lijkt

het credo te zijn van de Groninger kieke. We vermoeden dat het relatief grote aantallen paren in de buurt van Blijham het gevolg is van het feit dat één boer is gestopt met zijn reguliere bedrijfsvoering, waardoor een drietal braakpercelen met een gezamenlijke oppervlakte van 70 ha beschikbaar kwam. In de buurt van Ganzedijk, Weiwerd zien we ook broedparen opduiken in gebieden met een relatief hoog aandeel braak en een flinke lengte aan "faunaranden". Andere gebieden die op het eerste gezicht geschikt lijken, zijn daarentegen niet door broedparen bezet. Dit geldt bijvoorbeeld voor het gebied tussen Nieuweschans en Beerta; hier zijn dan ook nauwelijks speciale vormen van agrarisch natuurbeheer te vinden.

Flevoland

In Zuidelijk Flevoland werden in 2002 5 paren gevonden, geen slecht resultaat in een provincie waar woningbouw, (agro-)industrie het beeld bepalen. Alle paren zaten in het gebied tussen Zeewolde en Almere. Broeden in Oostelijk Flevoland behoort tot het verleden. Er vlogen 6 jongen uit 2 nesten uit; 2 nesten mislukten om onbekende redenen, van het vijfde paar is niet bekend of het tot broeden overging.

In Zuidelijk Flevoland bestaan geen initiatieven tot meerjarige braaklegging en extensief beheerde "faunaranden" om zodoende een betere voedselsituatie voor kiekendieven (en andere vogelsoorten) te creëren. Boeren krijgen wel steeds meer belangstelling in agrarisch natuurbeheer; een inkoppertje voor Provincie Flevoland!

Reiderland (Duitsland)

In Nedersaksen is in 2002 voor het eerst op een georganiseerde wijze onder de bezielende aanvoering van Dagmar Stiefel van de Staatliche Vogelschutzwarte naar Grauwe Kiekendieven gezocht. Op 19 oktober 2002 werd het eerste veldseizoen door middel van een enthousiasmerende en vooral ook leerzame bijeenkomst in Oldenburg gebruikt om een eerste schatting te maken van de broedpopulatie in Nedersaksen; er kwamen 30 zekere broedparen boven water (Stiefel 2002).

Foto 3. Tijdens maaien, zoals hier bij Bunderhee (Duitsland), gaan vaak veel nesten verloren (Hans Hut). *Mowing is often detrimental to many breeding birds.*

In het aangrenzende Reiderland vonden wij drie paren waarvan er twee een nest hadden. Deze nesten zaten in luzernevelden en werden na de oogst uiteindelijk door een Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* gepredeerd. Een perceel braak (c. 40 ha) vlakbij het dorpje Dollart had grote aantrekkingskracht op foeragerende mannetjes.

In 2002 is in Oost-Friesland en in het gebied bezuiden Oldenburg begonnen met een ringprogramma. Hiervoor worden dezelfde ringen gebruikt als in Nederland, maar de kleur is lichtgroen met een witte inscriptie. In 2003 zal een soortgelijk programma worden gestart in Sleeswijk-Holstein. Het doel is de relaties tussen de verschillende deelpopulaties in NW-Europa te ontrafele.

Opvallend was het relatief talrijke voorkomen in Oost-Friesland van kwartel *Coturnix coturnix*, kwartelkoning *Crex crex*, veldleeuwerik *Alauda arvensis*, paapje *Saxicola rubetra* en grauwe gors *Miliaria calandra* (een territorium van een niet-succesvol paar slechts 2 km van de Nederlandse grens). Ook in een semi-natuurlijk gebied ten noorden van Emden werd min of meer toevallig een broedpaar gevonden. De kortste afstand van dit broedpaar tot de Nederlandse broedpopulatie bedroeg overigens slechts 7 km; alleen een plas water (de Eems, Waddenzee) scheidt deze broedvogels van de broedparen bij Delfzijl.

Ringonderzoek

Net als in 1999-2001 zijn alle nestjongen in Groningen en Flevoland - naast een metalen ring - ook met een gele kleurring met zwarte inscriptie geringd. In 2002 zijn tevens voor het eerst alle nestjongen in het Lauwersmeer met een kleurring uitgerust. We kregen in totaal 7 adulte vogels op enigerlei wijze in handen: 2 mannen en 5 vrouwen. Een deel van deze vogels was geringd (Tabel 1).

Tabel 1. Gegevens van Grauwe Kiekendieven die in 2002 werden gevangen, afgelezen of doodgevonden; de leeftijd is in kalenderjaren. *Recovery data of Montagu's Harriers in The Netherlands in 2002: resp. ring number, code of yellow colour-ring, sex (M = male, V = female), age in 2002 (in calendar years), ringing site and recovery site, distance between ringing and recovery site, and recovery circumstances (captured, dead or ring number read with telescope).*

Ring nr.	Code	Sekse	Leeftijd (kj)	Ringplaats	Vang/vindplaats	Afstand	Status
<i>Ring no.</i>	<i>Code</i>	<i>Sex</i>	<i>Age (cy)</i>	<i>Ringing site</i>	<i>Recovered</i>	<i>Distance</i>	<i>Status</i>
3.488.559	geel Y3	V	8	Lauwersmeer (F)	Ganzedijk (G)	61 km	gevangen
3.541.089	geel X9	V	5	Nieuwolda (G)	Finsterwolde (G)	10 km	gevangen
3.553.699	geel Y1	M	2	Finsterwolde (G)	Schiermonnikoog (F)	61 km	dood
3.542.594	geel X7	M	5	Finsterwolde (G)	Meeden (G)	14 km	gevangen
3.488.570	geel Y6	V	5	Lauwersmeer (F)	Eemshaven (G)	46 km	gevangen
3.588.857	geel Z1	V	1	Eemshaven (G)	Heer (L)	300 km	afgelezen

Het wijfje dat bij Ganzedijk in een tarweveld succesvol tot broeden kwam, was in 1995 als nestjong door CD in het Lauwersmeer geringd. Deze vogel is het bewijs dat een vogel geboren in een uitgestrekt natuurgebied in een monotone tarweakker tot

broeden kan overgaan. De vogel echter die wij uit haar netelige positie bevrijdden in een riet-ruigteveld in de Eemshaven (zie boven), was in 1998 in het Lauwersmeer door CD geringd en koos ervoor in een habitat van dezelfde signatuur te gaan broeden. Dit wijfje wist uiteindelijk één jong groot te brengen (geel Z1). Uitgerekend dit jong werd in september in het Limburgse Heer door enthousiaste vogelaars gelokaliseerd tijdens een korte trekonderbreking, en afgelezen (Foto 4).

Foto 4. Juveniele Grauwe Kiekendief (kleurring geel Z1), het enige overlevende jong van het vrouwtje van Foto 2, deed op trek het Limburgse Heer aan (kleurring afgelezen), 300 km ten zuiden van de geboorteplaats, september 2002 (Karel Lemmens). *Colour-ringed juvenile Montagu's Harrier (only surviving nestling of the female in Photo 2) was identified by its colouring in September 2002 when it stayed some days in the province of Limburg, 300 km south of its natal site.*

De vogels geel X9 en geel X7 bewijzen dat in het Oldambt geboren Grauwe Kieken na enige jaren als broedvogel kunnen terugkeren in het Oldambt zelf.

Bijzonder is verder de vondst van een vers dode man in zijn tweede kalenderjaar in een meeuwenkolonie op de Oostzijde van Schiermonnikoog. Een paar dagen voor de vondst van geel Y1 zag Tom van der Have aan de westkant van Schiermonnikoog een tweede kalenderjaars vogel naar het oosten vliegen. Waarschijnlijk ging het om dezelfde vogel. Waarnemingen van Grauwe Kiekendieven in hun tweede kalenderjaar (dus in het jaar ervoor geboren) zijn in Nederland schaars. Het is daarom opvallend dat een vogel geboren in de Carel Coenraadpolder nog geen jaar later op een van onze Waddeneilanden wordt teruggevonden.

Voedselkeuze

We weten niet goed wat we moeten denken van het aanbod van veldmuizen *Microtus arvalis* in 2002. In de eerste helft van het broedseizoen was het aantal veldmuizen

beslist aan de lage kant, maar gaandeweg de zomer leek het muizenaanbod sterk aan te trekken. Dit vertaalde zich in een relatief gering aantal nesten dat volledig mislukte en aardig wat nesten met 1-3 uitgevlogen jongen; broedsels met 4 uitgevlogen jongen kwamen echter niet voor.

Een matig muizenaanbod leidt altijd tot een lijst met bijzondere prooien (Bijlage 1), omdat de Grauwe Kiekendieven noodgedwongen op zoek moeten naar alternatieven buiten het voorkeursdieet. Zo vond Romke Kleefstra op een nest in de Lauwersmeer de resten van een appelvink. Deze soort is daar recentelijk als broedvogel in het gebied neergestreken en kwam kennelijk een foeragerende Grauwe Kiek tegen.

In het Oldambt prijken kwartelkoning, koekoek en winterkoning voor de eerste maal op de prooijijst. Hier tevens twee snelle vliegers (gierzwaluw en huiszwaluw, beide voor de tweede maal) en een keur van andere soorten. Dit laat onverlet dat veldleeuwerik, graspieper, gele kwikstaart en spreeuw de talrijkste vogelprooien vormen, terwijl de veldmuis in aantallen en biomassa de belangrijkste prooi is.

Hoewel het geringe aantal prooien in Reiderland niet veel zegt over het dieet in het gebied over de grens, valt op dat het aantal muizen gering is (2 dwergmuizen, 1 veldmuis en 1 niet-geïdentificeerde muis op 28 prooien), aanwijzingen dat muizen er minder eenvoudig zijn te pakken en/of de dichtheid van akkervogels hoger is? We hopen hier de komende jaren meer inzicht in te krijgen.

Discussie

Het jaar 2002 kan achteraf als een redelijk jaar in de boeken worden bijgeschreven. Er werden 36 paren geregistreerd en er vlogen 45 jongen uit. Deze behoorlijke jongenaanwas is niet alleen aan het redelijke voedselaanbod te wijten, maar ook aan het gunstige weer in de broedfase.

In zowel Groningen als Reiderland zijn meerjarige braakpercelen en goed beheerde "faunaranden" aantrekkelijk voor foeragerende Grauwe Kieken. De Lauwersmeervogels worden vaak in de Marnerwaard gezien. Dit gebied is feitelijk een enorme braakvlakte waar zo nu en dan tanks over heen scheuren. Braakgebieden of braakstroken (faunaranden in het jargon) zijn van grote betekenis voor onze kieken. De dichtheid van veldleeuweriken is er hoger (Oosterhuis *et al.* 2002), en onze muizen-census laat zien dat geëxtensiverde landbouwgronden meer veldmuizen herbergen dan regulier boerenland. Uit het prooionderzoek weten we dat beide soorten prominent op het menu van onze Grauwe Kieken prijken.

Het jaar 2003 is het veertiende seizoen dat we met de kieken bezig zijn. We weten veel meer dan toen we begonnen. Maar het aantal vragen is er niet minder om geworden. Zo zullen we 2003 gebruiken om de dichtheid van hazen te kwantificeren, zal het habitatgebruik van de Groninger kiekendieven met behulp van zendertjes in kaart worden gebracht en gaan we proberen onze hypothese te onderbouwen dat bescherming in Nederland op termijn weinig zinvol is als we in de nabijgelegen Duitse deelstaten geen soortgelijke inspanningen organiseren. Spannende tijden dus.

Nieuwe website over de Grauwe Kiekendief

Sinds 14 maart 2003 hebben we dankzij ontwerper Menno Venema een internetsite in de lucht waarop we uitleggen wat het grauwe kiekenwerk inhoudt. De site is te vinden (hoe kan het ook anders) op: www.grauwekiekendief.nl

Naast onderzoeksresultaten kun je hier informatie vinden over het ontstaan van onze werkgroep, de praktijk van de nestbescherming, nieuws, onze agenda, voorlichting, onderzoek, terugmeldingen van geringde vogels, overzicht van lectuur en literatuur, enzovoort. We stellen het op prijs als jullie via een berichtje in ons gastenboek laten weten wat jullie van deze kiekensite vinden.

Logo in gebruik door de grauwe kiekenwerkgroep (Erik van Ommen)

Dank

We zijn grote dank verschuldigd aan Loes van den Bremer. Loes heeft gedurende haar stage voor Larenstein veel enthousiasme teweeg gebracht en het mogelijk gemaakt het onderzoek te intensiveren. Verder waren de vrijwilligers Arjan Dekker, Harry Blijleven, Joost Degenaar, Jelle en Anneke Dijkstra, Grietien Fortuin, Klaas en Gerda Haak, Hans Hut, Zwanette Jager, Gert Noordhof, Erik van Ommen, Gerard Ouweneel, Hillbrand Schoonveld, Bernd Riedstra, Rik van der Starre, Jaap Tonkens weer goud waard tijdens het veldwerk. SOVON-collega's Peter de Boer, Romke Kleefstra, René Oosterhuis en Henk Jan Ottens waren - als vanouds - weer attent tijdens hun reguliere veldwerk in de Groninger akkers en het Lauwersmeergebied. Oud-stagiaire Douwe Schut organiseerde een succesvol NJN-weekend, waarvoor onze hartelijke dank.

Onze uitbreiding richting de Duitse akkers zou nimmer zo vlekkeloos zijn verlopen zonder de samenwerking met Vogelwarte Helgoland, Dagmar Stiefel, Volker Moritz en Peter Südbeck. Tenslotte spreekt het voor zich dat we dit werk niet zouden kunnen doen zonder de bereidwillige medewerking van boeren in Nederland en Reiderland. We willen speciale dank uitspreken richting Willem Schillhorn van Veen, Eiko Jan Duursema en Rolf Peter Lüblein voor de voortreffelijke wijze waarop ze onze entree in de Duitse akkers mogelijk maakten.

Summary: Montagu's Harriers *Circus pygargus* in The Netherlands in 2002

A complete survey of The Netherlands revealed 36 pairs, the distribution of which was similar to that in previous years (Fig. 1), i.e. a stronghold in the province of Groningen (28 pairs) and smaller clusters in Lauwersmeer (3 pairs) and Flevoland (5 pairs). Numbers in The Netherlands have been more or less stable since 1992 (Fig. 2).

Clutch size of Montagu's Harriers in Groningen was on average 3.6 eggs, resulting in a mean number of 2.25 fledglings per successful nest. Most pairs nested in arable land on marine clay (where nests are protected), but a single pair used a conifer plantation near Westerwolde where 2 fledglings were raised (the first pair in Groningen using this habitat type, although the species had been breeding in forestry plantations in Flevoland in the 1980s). A single case of bigamy, with nests 4.6 km apart, was detected by means of a colour-ringed male.

The pairs in Lauwersmeer breed in more or less natural habitats, the only site in The Netherlands where this is still the case (and where three harrier species, i.e. *Circus aeruginosus*, *C. cyaneus* and *C. pygargus* nest sympatrically). The three pairs raised 5 fledglings. Here, nesting success largely depends on the presence of the Marnerwaard where favourable foraging conditions coincide with high vole numbers (males commuting up to 7.5 km between nest and Marnerwaard to profit from these circumstances).

Of 5 pairs in Zuidelijk Flevoland, only two raised a total of 6 fledglings. Farming is highly industrialized in this reclaimed polder (in 1968), resulting in a poor food supply. Urbanization is furthermore rampant, leading to habitat loss. Montagu's Harriers already disappeared from Oostelijk Flevoland (reclaimed in 1957), probably for the same reasons (mainly agri-industry).

In cooperation with German birdwatchers and institutions, research into Montagu's Harriers in Niedersachsen (bordering the northern Netherlands) was intensified in 2002 (locating nests, collecting breeding parameters and prey remains, colour-ringing). It is thought that Dutch and German breeding birds belong to the same breeding population, and freely interchange. This aspect will receive further attention in the forthcoming years.

Several breeding birds, captured at the nest, had been ringed in earlier years, showing natal philopatry as well as some dispersion from the natal site (Table 1). Several birds nested in habitats similar to those in which they were raised, but others switched into different habitats. One adult female, which had been trapped by flattened vegetation on the nest during a downpour, was caught by hand and turned out to be in her 8th calendar-year (ringed); her sole surviving young was colour-ringed and relocated 300 km south of the nest site at a stop-over site during its autumn migration (Photo 4).

Important prey species in The Netherlands were *Alauda arvensis*, *Motacilla flava*, *Anthus pratensis* and *Microtus arvalis*, but prey diversity was high (Appendix 1).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Boer P. de & Kleefstra R. 2002. Broedvogels van het Lauwersmeer in 2002. SOVON-inventarisatierapport 2002/17.
- Gerdes K. 2000. Die Vogelwelt im Landkreis Leer, im Dollart und auf den Nordseeinseln Borkum und Lütje Hörn. Schuster Verlag, Leer.
- Klinken A.C. van., Bunschoeke E.J., Koks B.J. & Boersema J.J. 1993. Natuur in een agrarisch grenslandschap: een evaluatie van de natuur, het landschap en de agrarische bedrijfsvoering in de Gronings/Niedersachsische grensstreek Eindrapport IVEM/RuG.
- Koks B.J. & Visser E.G. 2002. Montagu's Harriers *Circus pygargus* in the Netherlands: Does nest protection prevent extinction? Orn. Anz. 41: 159-166.
- Koks B.J., van Scharenburg C.W.M. & Visser E.G. 2001. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland: balanceren tussen hoop en vrees. Limosa 74: 121-136.
- Koks B., Visser E., Draaijer L. & Kleefstra R. 2002. Grauwe kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2001. De Takkeling 10: 56-73.
- Oosterhuis R. 2002. Faunaranden in het Groninger land. Een onderzoek naar de effecten van faunaranden op het voorkomen van vogels. SOVON-onderzoeksrapport 2002/13, Beek-Ubbergen.
- Oosterhuis R., de Boer P., Ottens H.J. & Koks B. 2002. Veldleeuweriken in het Groninger land. Een pilotstudie naar het broedsucces van de Veldleeuwerik (*Alauda arvensis*) in relatie tot agrarisch natuurbeheer SOVON-onderzoeksrapport 2002/12, Beek-Ubbergen.
- Stiefel D. 2002. Aktivitäten im Wiesenweiheschutz. Vogelkdl. Ber. Niedersachs. 34: 196-197.

Adressen:

BK, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.

CD, Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 14, 9750 AA Haren.

LD, Kometenlaan 14, 3738 XC Maartensdijk.

EV, Belgiëlaan 54, 9501 TD Stadskanaal.

Grauwe Kiekendief (Claire Stouthamer)

Bijlage 1. Prooien van Grauwe Kiekendieven in Nederland en Duitsland (Nedersaksen), gevonden in het broedseizoen van 2002. *Appendix 1. Prey and prey remains found at/near nests of Montagu's Harriers in The Netherlands and in Germany (Niedersachsen) in 2002.*

Prooi-soort <i>Prey species</i>	Groningen <i>Groningen</i>	Flevoland <i>Flevoland</i>	Lauwersmeer <i>Lauwersmeer</i>	Duitsland <i>Germany</i>	Totaal <i>Total</i>
Grauwe kiekendief <i>Circus pygargus</i>	2	-	1	-	3
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	4	-	-	-	4
Fazant <i>Phasianus colchius</i>	7	-	-	-	7
Waterral <i>Rallus aquaticus</i>	-	-	1	-	1
Kwartelkoning <i>Crex crex</i>	1	-	-	-	1
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	2	1	-	-	3
Tureluur <i>Tringa totanus</i>	1	-	-	-	1
Gierzwaluw <i>Apus apus</i>	1	-	-	-	1
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	1	-	-	-	1
Veldleuwerik <i>Alauda arvensis</i>	36	2	9	9	56
Huiszwaluw <i>Delichon urbica</i>	1	-	-	-	1
Boerenzwaluw <i>Hirundo rustica</i>	1	-	-	-	1
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	33	2	2	4	41
Gele kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	55	1	3	4	63
Witte kwikstaart <i>Motacilla alba</i>	1	-	2	-	3
Kwikstaart sp. <i>Motacilla sp.</i>	-	-	1	-	1
Paapje <i>Saxicola rubetra</i>	-	-	-	1	1
Bosriet/Kl. karekiet <i>Acrocephalus sp.</i>	-	-	1	-	1
Tuinfluitier <i>Sylvia borin</i>	1	-	-	-	1
Koolmees <i>Parus major</i>	-	-	1	-	1
Winterkoning <i>Troglodytes troglodytes</i>	1	-	-	-	1
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	11	3	10	-	24
Huismus <i>Passer domesticus</i>	1	-	-	-	1
Ringmus <i>Passer montanus</i>	1	-	-	-	1
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	3	2	2	-	7
Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	-	-	1	-	1
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	2	1	1	-	4
Zangvogel sp. <i>Passiformes sp.</i>	96	7	15	2	120
Vogel sp. <i>Aves sp.</i>	1	-	2	-	3
Dwergspitsmuis <i>Sorex minutus</i>	-	-	1	-	1
Spitsmuis sp. <i>Sorex sp.</i>	3	-	-	-	3
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	170	19	26	1	216
Woelmuis sp. <i>Microtus sp.</i>	15	1	4	-	20
Dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	6	3	-	2	11
Bosmuis <i>Apodemus sylvaticus</i>	2	-	-	-	2
Muis sp. <i>Vole/mice</i>	133	15	18	1	167
Mol <i>Talpa europaea</i>	4	1	-	-	5
Haas <i>Lepus europaeus</i>	14	1	1	1	17
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	5	-	2	1	8
Woelrat <i>Arvicola terrestris</i>	1	-	-	-	1
Muskusrat <i>Ondatra zibethicus</i>	2	-	-	-	2
Rat sp. <i>Rattus sp.</i>	3	-	-	-	3
Zoogdier sp. <i>Mammal</i>	-	-	-	-	2
Grote keizerlibel <i>Anax imperator</i>	1	-	-	-	1
Libel sp. <i>Odonata sp.</i>	5	-	-	-	5
Sprinkhaan/Krekel <i>Orthoptera sp.</i>	1	-	-	-	1
Doodgraver sp. <i>Nicrophorus sp.</i>	5	-	-	-	5
Lieveheersbeestje <i>Coccinella 7-punctata</i>	5	-	-	-	5
Waterkever sp. <i>Dystiscidae</i>	2	-	-	-	2
Kever sp. <i>Coleoptera</i>	25	5	2	-	32
Insect sp. <i>Insect sp.</i>	2	-	-	1	3
Eieren <i>Eggs</i>	32	4	3	1	40
Gewone pad <i>Bufo bufo</i>	1	-	-	-	1
Kikker sp. <i>Rana sp.</i>	1	-	-	-	1
Totaal Total	703	68	109	28	908